

**Pr. lect. univ. dr. Lucian Petroaia,
Facultatea de Istorie, Filosofie și Teologie,
Universitatea „Dunărea de Jos” din Galați**

TEME PASTORAL-MISIONARE ȘI LITURGICE ÎN „PIMENICELE” PATRIARHULUI JUSTIN MOISESCU

***Abstract:** As a result of the Decision of the Holy Synod of the Romanian Orthodox Church, 2019 year gives us the opportunity to honor Patriarch Justin Moiescu. He was a special hierarch due to his Olympic profile, to his complex personality and to his ministry and work, providential for the Romanian Orthodoxy of the 80's of the last century. He was a professor of theology of high moral and scientific value, who taught the students during the communist era, at the Faculties of Theology in Warsaw and Bucharest, fundamental disciplines such as "New Testament Study". Concerned with translating reference works into Romanian, he is the initiator of a monumental work: the translation into Romanian language of the Holy Fathers' works. Due to his programmatic idea, more than 100 volumes have been produced so far, which are part of the collection "Parents and Church Writers" ("P.S.B.).*

The present study seeks to highlight and bring to light the texts of the "Pastoral" which the hierarch Justin Moiescu, during his 30 years of ministry, addressed to the clergy and to the people, as: 1. Archbishop of Sibiu, 2. Archbishop of Iasi and Metropolitan of Moldova and Suceava and 3. Archbishop of Bucharest, Metropolitan of Ungrovlahia and Patriarch of the Romanian Orthodox Church.

***Keywords:** "Pastoral Word", Orthodox Church, The Holy Mysteries, pastoral-missionary themes.*

Tradiția epistolelor pastorale în Biserica Creștină

Tradiția epistolară a fost și este una dintre cele mai puternice forme de propovăduire a cuvântului lui Dumnezeu, încă de la începutul Bisericii. Din dorința de a tezauriza cuvântul Mântuitorului și de a-l

transmite mai departe cu fidelitate, Sfinții Evangheliști, asistați de harul lui Dumnezeu, au consemnat toată învățătura Domnului Hristos; așa au apărut Evangheliile care, inițial, au avut anumiți destinatari, adresabilitatea lor devenind, ulterior, universală.

Urmare predicii lor harnice, „în toată lumea“ și „la toată faptura“ (Marcu 16, 16), Sfinții Apostoli au adresat comunităților întemeiate de ei epistole prin care au consolidat învățătura de credință insuflată acolo prin kerygmă și au rânduit principii pentru viața duhovnicească și morală a primilor creștini. Toate aceste daruri apostolice epistolare ne bucură și pe noi, creștinii de astăzi, întrucât le aflăm, le citim și le medităm în canonul Noului Testament, care cuprinde cele 14 epistole pauline, cele 2 epistole petrine, cele 3 epistole ioaneice și câte una aparținând Sfinților Iacov și Iuda.

Pe linia tradiției apostolice, mulți dintre Sfinții Părinți au purtat o intensă corespondență. În marea literatură patristică, genul epistolar¹ ocupă un loc distinct și alimentează multe dintre răspunsurile misionare pe care Biserica le oferă fiilor ei duhovnicești, care se confruntă astăzi cu probleme asemănătoare acelor care frământau odinioară viața comunităților creștine din secolele IV, V, VI ș.u.

1. Dintre cei mai prolifici Sfinți Părinți – reprezentanți ai genului epistolar, amintesc aici de: Sfântul CLEMENT ROMANUL – *Scrisoarea I către Corinteni*; Sfântul IGNATIE AL ANTIOHIEI – *Epistolele către Efeseni, Megnesieni, Trallieni, Romani, Filadelfieni, Smirneni și către Sfântul Policarp*; Sfântul POLICARP AL SMIRNEI – *Scrisoarea către Filipeni*; Sfântul IRINEU DE LYON – *Scrisorile Bisericii din Lyon și Viena adresate episcopului Victor al Romei, în cheștiunea pascală*; Sfântul CIPRIAN AL CARTAGINEI – *81 de scrisori pe teme eclesiologice*; Sfântul DIONISIE AL ALEXANDRIEI, *Scrisori festale*; Sfântul ATANASIE CEL MARE – mai mult de *30 de scrisori oficiale, festale și doctrinale*; Sfântul CHIRIL AL ALEXANDRIEI, *29 de scrisori pascale și 90 de scrisori cu cuprins dogmatic*; Sfântul EPIFANIE DE SALAMINA, *Scrisori către Ioan al Ierusalimului și către Ieronim*; Sfântul VASILE CEL MARE, *365 de scrisori, cu cuprins dogmatic, misionar, ascetic sau ocazionale*; Sfântul GRIGORIE DE NYSSA, *30 de scrisori*; SFÂNTUL IOAN GURĂ DE AUR, *236 de scrisori, cu caracter istoric, consolatoriu, de recomandare și familiar*; SFÂNTUL AMBROZIE DE MEDIOLANUM, *91 scrisori*; FERICITUL AUGUSTIN, *217 scrisori*; Sfântul LEON CEL MARE – *123 scrisori*; Sfântul MAXIM MĂRTURISITORUL – *45 scrisori*, se vedea pr. prof. dr. Ioan G. Coman, *Patrologia (manual pentru uzul studenților din Institutul Teologic)*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1956, pp. 35, 37, 39, 76, 85, 105, 138, 147, 162, 166, 172, 204, 233, 257, 271, 280.

Astfel, ierarhii Bisericii, ca descendenți ai Sfinților Apostoli și ai Sfinților Părinți pe firul harului Preoției Domnului Hristos – Marele Arhiepiscop, au perpetuat tradiția epistolelor, care, cu timpul, au devenit „scrisori pastorale” sau – simplu – „pastorale” ori „pimenice”. Evidențiind și întărind autoritatea apostolică a chiriarhului locului, „Pastoralele” sunt astăzi trimise de ierarhi cu prilejul marilor sărbători ale Nașterii ori Învierii Domnului. La final de secol XIX și început de secol XX, ierarhii români trimiteau „Cuvinte pastorale” și cu prilejuri speciale: proiecte misionar-filantropice mari (colectele pentru front), evenimente istorice unice (Marea Unire din 1918).

Astăzi, Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române îndreaptă anual către cler și popor o „Pastorală la Duminica Ortodoxiei”, care rememorează momentele restaurării cultului Sfințelor Icoane, după finalizarea disputei iconoclaste și susține – din punct de vedere teologic și misionar – colecta pentru Fondul Central Misionar, și o a altă „Pastorală, la începutul Postului Crăciunului”, care îndeamnă clerul și poporul la filantropie și solidaritate creștină, pentru a ajuta pe creștinii săraci, întru întâmpinarea praznicului Nașterii Domnului.

Studiul de față își propune să scoată la lumină textele „Pastoralelor” pe care fericitul întru adormire Patriarh Justin Moiescu, omagiat în anul 2019 în toată Biserica Ortodoxă Română, le-a îndreptat către cler și popor, pe treptele slujirii sale de ierarh, ca Arhiepiscop al Sibului și Mitropolit al Ardealului, Arhiepiscop al Iașilor și Mitropolit al Moldovei și Sucevei și Arhiepiscop al Bucureștilor, Mitropolit al Ungrovlahiei și Patriarh al Bisericii Ortodoxe Române.

1. Teme teologice și liturgice în „Pimenicele” Patriarhului Justin Moiescu

Toți apropiații știau cu câtă trudă redacta Patriarhul Justin Moiescu textul „Pastoralelor” sale. Cu câteva săptămâni înainte de Paști sau de Crăciun se închidea în chilie și începea să scrie, încet și atent, „Pastorală”. El, marele profesor de teologie² lupta cu dificultatea de

2. Despre această dimensiune fundamentală a personalității ilustrului ierarh evocat în studiul de față, a se vedea studiul pr. Grigorie MARCU, „Justin Moiescu, Patriarh Teolog”, și studiul pr. Sebastian CHILEA, „Patriarhul Justin, eminent teolog

adaptare a conținutului textului „Pastoralelor” sale, la nivelul de înțelegere al poporului; savantul din el căuta cu grijă drumul pastoral spre inimile, mințile și viețile creștinilor însetați de lumina credinței, dar trăitori în negura veacului ateu. Textele „Pastoralelor” sale trebuiau să evite, mai ales, normativele draconice pe care le impunea cenzura timpului... Și, pentru a depăși „furcile caudine” ale acestora, dar și pentru a transmite un mesaj consistent și ușor de receptat – totodată – Patriarhul scria, ștergea, revenea, șlefua... Citea cu mare atenție și refăcea frazele de multe ori, pentru a transmite preoțimii și poporului mesajul cel mai bun, cel mai frumos, cel mai folositor pentru suflet. Căuta textul optim.

Au rămas de la Patriarhul Justin Moiescu 60 de „Pastorale”, prilejuite de sărbătorile Nașterii sau Învierii Domnului: 2 emise ca Arhiepiscop al Sibiului și Mitropolit al Ardealului, alte 40 lansate ca Arhiepiscop al Iașilor și Mitropolit al Moldovei și Sucevei și 18 elaborate și transmise ca Arhiepiscop al Bucureștilor, Mitropolit al Ungrovlahiei și Patriarh al Bisericii Ortodoxe Române.

Evidențiind (și) forma elegantă care îmbracă mesajul dens al scriiturii, studiul de față are ca obiectiv interior punerea în valoare a curajului misionar și a puterii de mărturisire a credinței pe care acest Patriarh, atât de acuzat de unii și atât de mult apreciat de alții, le-a demonstrat în vremuri tulburi și atât de ostile Bisericii.

*1.1. Apărarea dreptei credințe,
păstrată și transmisă cu fidelitate
de Biserica neamului*

Prima și cea mai de seamă preocupare a Patriarhului Justin – la baza formării sale de ierarh, ilustru profesor de Noul Testament și limbi clasice³ – a fost apărarea dreptei credinței, obiectiv pe care l-a urmărit și

contemporan”, în vol. *Patriarhul Justin Moiescu, un stâlp neclintit în vremuri potrivnice*, Editura „Basilica”, București, 2019, pp. 167-189, respectiv pp. 325-337. Studiu mai nou, la pr. Cristian GAGU, „Contribuția Patriarhului Justin Moiescu la traducerea scrierilor patristice în limba română”, în vol. „*Biserică. Misiune. Slujire*” (19), Editura Arhiepiscopiei Dunării de Jos, Galați, 2019, pp. 233-250.

3. În anul școlar 1937-1938 a predat Limba latină la Seminarul „Nifon Mitropolitul” din București. În anul universitar 1938-1939 a predat „Studiul Noului Tes-

prin textele sale pastorale. Deși Biserica Ortodoxă Română cuprindea marea majoritate a populației din România de până la 1989, în acea perioadă, la noi în țară erau recunoscute de către autorități și alte 13 culte⁴. Îndeosebi adeptii cultelor creștine neoprotestante, în majoritatea lor erau români care părăsiseră Ortodoxia ca urmare a prozelitismului respectivelor confesiuni. Orice părăsire a Bisericii-Mame, de către un fiu, este o durere de natură duhovnicească, pe care o resimt, îndeosebi, păstorii cu o conștiință vie a actului pastoral. Pentru a încuraja statornicia ortodocșilor în credința lor, pentru a-și manifesta durerea pierderii unor fii duhovnicești și animat de dorința recuperării unora dintre ei, Patriarhul Justinian preia de la Sfântul Ciprian al Cartaginei imaginea eclesiologică a arborelui (Biserica), ale cărui ramuri rupte (creștinii care părăsesc Biserica, din diferite motive) se ofilesc și mor:

„Așadar, ramura care se îndepărtează de coroana pomului pierde legătura cu trunchiul, nemaiprimind în țesăturile ei seva dătătoare de viață. Aruncată pe pământ, ea se usucă și putrezește. În același chip, cine iese din obștea dreptcredincioșilor, rupându-se de Biserica cea adevărată, se îndepărtează de Mântuitorul și nu mai primește darurile Sfântului Duh. [...] Pe toți aceștia, noi îi chemăm acasă, în sânul Sfintei noastre Biserici strămoșești. Cu brațele deschise, ieșim întru întâmpinarea lor pentru a-i face părtași dragostei noastre”⁵.

tament” la Facultatea de Teologie Ortodoxă a Universității din Varșovia (Polonia). În perioada 1940-1946 a predat aceeași disciplină la Facultatea de Teologie mutată de la Cernăuți la Suceava, iar între anii 1946-1956 a predat „Exegeza Noului Testament”, „Introducere în cărțile Noului Testament”, „Ermineutica biblică” și „Gramatica Limbii eline”, la Institutul Teologic de Grad Universitar din București – a se vedea volumul monografic *Istoricul Facultății de Teologie Ortodoxă „Patriarhul Justinian” a Universității din București*, Editura „Basilica” a Patriarhiei Române, București, 2013, p. 41 și REDACȚIA, „Prea Fericitul Dr. Justin Moiescu, Noul Patriarh al Bisericii Ortodoxe Române”, în rev. *Biserica Ortodoxă Română*, XCV (1977), nr. 7-8, pp. 585-586.

4. Până în 1989, pe lângă Biserica Ortodoxă Română, în țara noastră erau recunoscute de către stat și următoarele culte: Biserica Romano-Catolică, Biserica Ortodoxă de Rit Vechi, Biserica Armeană, Cultul Evanghelic de confesiune augustină, Cultul Evanghelic lutheran sinodo-presbiterian, Cultul Reformat, Cultul Unitarian, Cultul Creștinilor după Evanghelie, Uniunea Bisericilor Baptiste din România, Cultul Penticostal, Cultul Adventist de Ziua a șaptea, Cultul Mozaic, Cultul Musulman.

5. Mitropolitul Justin MOIESCU al Ardealului, *Pastorală de Sfintele Paști*, Sibiu, 1957, pp. 4-5. Textele „Pastoralelor” justine redactate și emise de autor la Sibiu și

Dragostea creștină se manifestase la fel, de-a lungul timpului: la psii (în primele secole), apoi toți ereticii și schismaticii care s-au căit de plecarea lor de la Adevăr și au dorit întoarcerea, au fost reprimiți, însă cu împlinirea unor anumite condiții duhovnicești, canonice și liturgice. În vederea consolidării credinței sau a creării unor premise de revenire-primire pentru unii dintre „frații plecați în țară îndepărtată”, ortodocșii erau îndemnați astfel:

„[...] Unul pe altul să-l îndemne la păstrarea dreptei credințe a Sfinței noastre Biserici; pentru păzirea sufletelor de gânduri rele și a trupurilor de fapte necuviincioase, unul pe altul stăruiitor să-l povățuiască; cu toții, în pace, bună înțelegere și dragoste frățească să trăim și cu roadele sfințeniei viața noastră s-o împodobim“.⁶

Depășind luptele intercreștine, ecumenismul local – concept și strategie inaugurate de fericitul întru adormire Patriarh Justinian și continuate de succesorul său, devine o alternativă bună pentru dialogul interconfesional și pentru pacea creștină, atât de necesare în vremi de prigoană. Patriarhul Justin le vede pe acestea realizabile doar în Adevăr. Adevărul este Hristos, Care Se exprimă prin Evanghelia Sa, cu un limbaj unic și universal și cu un mesaj imutabil și izvorător de viață, călăuzitor spre veșnicie:

„Dreapta credință să o păziți cu sfințenie! Feriți-vă de cei care umblă fără rânduială, vestindu-vă altă Evanghelie decât Evanghelia care vi se propovăduiește din fața altarelor strămoșești“.⁷

Iași le-am cercetat în colecția quasi-completă pe care o are Biblioteca Facultății de Teologie „Justinian Patriarhul“ din București. Am preferat acest lucru, întrucât ele sunt stocate așa cum au fost publicate în original, sub formă de filade; așa au și circulat în biserici, mănăstiri etc, la timpul respectiv. Din acest motiv, al aspectului lor „viu“, le-am citat după cum se vede aici, și la notele care urmează. „Pastoralele“ emise de Justin Moiescu de pe tronul de Arhiepiscop al Bucureștilor, Mitropolit al Ungrovlahiei și Patriarh al Bisericii Ortodoxe Române le-am studiat și citat în/din revista *Glusul Bisericii*, după cum se va vedea mai departe.

6. Mitropolitul Justin MOIESCU al Moldovei și Sucevei, *Pastorală la Învierea Domnului*, Iași, 1975, p. 9. A se vedea și *Pastorală la Nașterea Domnului*, Iași, 1957, pp. 7-8.

7. Mitropolitul Justin MOIESCU al Moldovei și Sucevei, *Pastorală la Nașterea Domnului*, Iași, 1958, p. 10.

*1.2. Întruparea Fiului lui Dumnezeu
și mântuirea lumii*

Adevărul teologic al Întrupării Domnului, de neînțeles din punct de vedere rațional, este prezentat pedagogic în „Pastoralele” justine. Întâi ierarhul prezintă creștinilor consecințele dezastruoase ale căderii protopărinților. Identificate atent și înțelese în toată gravitatea lor, stigmatele răului din om, adânc imprimare, puteau fi șterse doar prin intervenție dumnezeiască:

„Neascultarea celor dintâi oameni de poruncile lui Dumnezeu constituie izvorul tragediei religioase a lumii vechi. Ajuns în starea de păcat, omul s-a îndepărtat de Dumnezeu, pierzând viața întru El; mințea i s-a întunecat, nemaiputând pricepe deslușit cele duhovnicești. Întru inima sa gânduri străine de năzuința sa înaltă dintru început și-au găsit apoi sălaș, iar voința i s-a aplecat spre rău, lăsându-se cârmuită în chip deosebit de simțirea trupească. Păcatul naște păcat. Încetul cu încetul, între Ziditor și făptura Sa o prăpastie adâncă s-a săpat: pământul ajunsese vrăjmaș al cerului [...]”⁸.

O atentă analiză a textului poate releva subtilitatea cu care, „mutatis mutandis”, autorul textului prezintă de fapt drama României și a zeciste: căderea în ideologie prin claustrarea vicleană a unui popor în precepte înguste, mutante, contaminante. Omul era vizat! Omul suferea cumplit, întrucât nu se mai regăsea pe sine însuși, în condiții de carceră națională! Era timpul exterminărilor în masă, cărora le-au căzut pradă mii de persoane! Omul normal, creștinul cuminte – definit de regimul timpului ca „vechi, învechit, burghez”, intră în coliziune frontală cu „omul nou”, dezideratul-fantasmă al noii ideologii, „dezvrăjit” de „misticisme”, dar luciferizat prin ateism.

Starea simptomatică a „lumii noi”, în care omul ce nu intra în (anti)logica atee avea atât de puține șanse și adesea era zdrobit sufletește, este comparată cu starea de așteptare încordată a lui Mesia, pe care o experimentase, demult, lumea veche:

„Suspînul făptuirii după nestrîcăriune se simțea, încetul cu încetul, răspândindu-se în întreaga zidire; așteptarea neamurilor își făcea loc tot

8. Mitropolitul Justin MOISESCU al Moldovei și Sucevei, *Pastorală la Nașterea Domnului*, Iași, 1958, p. 6.

mai larg în sufletele oamenilor, iar privirile credincioșilor spre Cel dorit se dovedeau din zi în zi tot mai stăruitoare.⁹

Sătui de războaie, oamenii Îl doreau ca pe un Domn al păcii; cei chinuți de dureri vedeau în El un tămăduitor; cei ținuți în robie Îl doreau ca eliberator; pe scurt, El era dorit pentru a aduce fericirea pe pământ. Vechea legendă a veacului de aur al omenirii era rod atât al aducerii aminte despre viața celor dintâi oameni în paradis, cât și al nădejzii de împlinire a făgăduinței lui Dumnezeu cu privire la mântuire¹⁰.

Așadar, doar Dumnezeu mai putea aduce izbăvirea. Poporul care aștepta, obijduit, o minune, avea să trăiască faptul real al eliberării (nu întâmplător!) abia după aproape 40 de ani! Și atunci, demult, în istoria poporului ales, cât și în „evul glorios“ despre care vorbim, Dumnezeu intervine salutar, dar lasă omului timpul potrivit pentru așteptare, pentru dor de El, pentru căință.

Opera de mântuire a lumii a fost săvârșită de Domnul Hristos, Care vine în maximă apropiere față de om, asumându-și, prin Întrupare, firea omenească, pe care o îndumnezeiește. El împlinește etapele lucrării de Răscumpărare, deschizând umanității porțile mântuirii. Înțelesurile adânci ale acestor învățături dogmatice sunt frumos și simplu aduse la nivelul omului din popor, necunoscător de teologie înaltă:

„Prin lucrarea Sa mântuitoare de Învățător, Arhiereu și Domn, începând cu nașterea Sa cea minunată și apoi prin viața Sa cea neprihănită, prin Patimile Sale cele înfricoșătoare, prin Învierea Sa cea luminată și prin Înălțarea Sa cea slăvită, Mântuitorul Iisus Hristos ne-a izbăvit pe noi de greșeli și ne-a împăcat cu Dumnezeu, deschizându-ne din nou porțile raiului spre viață fericită, fără de sfârșit, în Dumnezeu. El ne-a ridicat pe noi din starea de păcat la adevărata noastră vrednicie de cunună a fapturilor lui Dumnezeu“¹¹.

9. Mitropolitul Justin MOISESCU al Moldovei și Sucevei, *Pastorală la Nașterea Domnului*, București, 1982, p. 7.

10. Mitropolitul Justin MOISESCU al Moldovei și Sucevei, *Pastorală la Nașterea Domnului*, București, 1983, p. 6.

11. Mitropolitul Justin MOISESCU al Moldovei și Sucevei, *Pastorală la Nașterea Domnului*, Iași, 1969, pp. 7-8. A se vedea și „Pastorală la Nașterea Domnului“, București, 1983, în rev. *Glasul Bisericii*, XLII (1983), nr. 9-12, p. 422. De mai multe ori, referindu-se la Întruparea Fiul lui Dumnezeu, în „Pastoralele“ sale Patriarhul Jus-

1.3. Sfintele Taine în viața creștinilor.

Deși aflat sub dictatură atee timp de peste 40 de ani, poporul român, prin rânduiala Providenței, a reușit să supraviețuiască din punct de vedere spiritual. Între țările din fostul bloc comunist, România a fost singurul stat în care Biserica Ortodoxă își păstrase mare parte din relevanța sa¹², prin buna sa organizare, cu școli teologice și un patrimoniu de mare însemnătate. Aceasta pentru o perioadă de peste 40 de ani, în timpul păstoririi a trei Patriarhi – „apostoli”, trimiși de Dumnezeu pentru a purta povara timpului lor: Justinian Marina, Justin Moiescu și Teoctist Arăpașu. Cu pierderi minime¹³ și cu jertfe îngăduite de Pronia Dumnezeiască¹⁴, practic viața Bisericii noastre a mers înainte, cunos-

tin citează pe Sfântul Chiril al Alexandriei, care învață că Domnul Hristos „S-a făcut asemenea nouă, pentru ca noi să ne facem asemenea Lui, pe cât este cu putință firii noastre și pe cât o îngăduie iconomia reînnoirii noastre cea după har. S-a făcut El ce suntem, adică Om, pentru ca noi să ne facem ce este El, adică dumnezei prin har”.

12. Comparativ cu Albania, de exemplu, auto-declarată după 1944 primul stat ateu din lume, sau comparativ cu fosta Iugoslavie, țară în care, în anii comunismului doar 1 din 3 copii erau botezați, situația în România a fost cu mult mai bună, datorită strategiei misionare și manierei înțelepte de păstorie a Patriarhilor noștri, a ierarhilor și preoților din tot cuprinsul țării.

13. Pe întregul teritoriu al României, în anii “reconstrucției socialiste”, în cadrul programului național de resistemizare a orașelor, au fost demolate sute de biserici și mănăstiri; altele au fost dezafectate și transformate în aziluri, orfelinate/case de copii sau spitale pentru persoane afectate de boli psihice. De exemplu, doar pentru București, a se vedea lucrarea temeinică a unui colegiu de arhitecți, intitulată *Bisericele osândite de Ceaușescu. București, 1977-1989*, Editura Anastasia, București, 1995. Trebuie subliniat faptul că, din tronul de Arhiepiscop al Bucureștilor, Mitropolit al Ungrovlahiei și Patriarh al României a reușit să restaureze 13 biserici și mănăstiri, iar alte 13 locașuri de cult au fost translate, prin implicarea atât de competentă și jertfelnică a regretatului ing. Eugen Iordăchescu

14. Zeci de mii de persoane au suferit în temnițele comuniste, majoritatea (între care preoți, profesori, ofițeri, oameni de cultură) și pentru convingerile lor religioase. În ultimii 20 de ani, o întreagă literatură aduce la lumină atmosfera carcerală cumplită în care au rezistat (supraviețuitorii), au murit (mulți, adevărați neo-martiri) sau au creat (scriitori, poeți, oameni de știință). Expun aici, în ordinea cronologică a apariției, câteva titluri: prof. Mihai RĂDULESCU, *Duhovnicii Ortodoxiei, sub lespezi, în gherlele comuniste*, Editura Ramida, 1993; pr. Ioan DURA, *Pătămirea Bisericii Ortodoxe Române (1945-1989)*, Editura Ramida, București, 1994; pr. Ioan DURA, *Monahismul românesc în anii 1948-1989. Mărturii ale românilor și considerații privi-*

când uneori chiar și ani de tainic echilibru și de spor duhovnicesc¹⁵. În toată perioada grea a anilor 1948-1989, românii și-au botezat copiii, și-au cununat tinerii, și-au înmormânat morții creștinește, au prăznuit după cuviință Crăciunul, Paștile și celelalte mari sărbători creștine

toare la acestea, Editura Harisma, București, 1994; Alexandru PALEOLOGU, *Sfidarea memoriei. Convorbiri cu Stelian Tănase*, Editura Dacia, Cluj Napoca, 2002; Richard WURMBRAND, *Cu Dumnezeu în subterană*, Living Sacrifice Book Company, U.S.A. c/o Forumul Civic Creștin, București, 2007; Colectiv, *Din temnițe, spre Sinaxare*, Editura Egumenița, Galați, 2008; -, *Sfântul Închisorilor. Mărturii despre Valeriu Gafencu, adunate și adnotate de monahul Moise*, Editura Reîntregirea, Alba Iulia, 2008; George ENACHE, Adrian Nicolae PETCU, *Monahismul ortodox și puterea comunistă în România anilor 50*, Editura Partener, Galați, 2009; George ENACHE, Adrian Nicolae PETCU, *Patriarhul Justinian și Biserica Ortodoxă Română în anii 1948-1964*, Editura Partener, Galați, 2009 (în acest volum, nota nr. 461, de la p. 203 indică multe articole, pe aceeași temă); -, *Să nu ne răzbunați! Mărturii despre suferințele românilor din Basarabia adunate de monahul Moise*, Editura Reîntregirea, Alba Iulia, 2012; Calinic ARGESANUL, *În iadul de la Pitești*, Editura Arhiepiscopiei Argeșului și Muscelului, Curtea de Argeș, 2017; Demostene ANDRONESCU, *Reeducarea de la Aiud. O radiografie memorialistică*, Editura Manuscris, Pitești, 2018.

15. De exemplu, în timpul păstoririi Mitropolitului Justin, pe tronul mitropolitan al Moldovei și Sucevei, doar în județul Neamț au fost construite sau refăcute din temelii 64 de biserici, iar în județul Iași, 4 biserici – a se vedea lucrarea acad. Tudor R. POPESCU, *Salvarea bisericilor de orice rit din România, sub ocupația militară sovietică*, Editura Asociației Române pentru Educație Democratică, București, 1999, pp. 126-127. Mai mult, în timpul păstoririi sale ca mitropolit în Moldova, a inițiat, susținut și coordonat îndeaproape, lucrări ample de consolidare, restaurare și reparații la marile mănăstiri nemțene și bucovinene, cât și la Centrul mitropolitan de la Iași – pr. Mircea PĂCURARIU, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române (manual pentru Seminarile Teologice Liceale)*, Editura Episcopiei Dunării de Jos, Galați, 1996, p. 456. Mai exact, în timpul păstoririi sale ca mitropolit la Iași, s-au reușit zidirea și sfințirea a 70 de biserici noi și restaurarea a 20 de mănăstiri și schituri. În aceeași perioadă a construit și inaugurat 5 sedii noi de protopopiat și a binecuvântat construirea din nou sau repararea a 52 de case parohiale! Pe această temă, a se vedea materialul pr. Scarlat PORCESCU, „Monumente istorice românești din Arhiepiscopia Iașilor, în viziunea și preocupările Patriarhului Justin”, în rev. *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, (LVI) 1980, nr. 3-5, pp. 286-301. Subliniez aici și faptul că însuși Patriarhul Justin a pledat pentru cruțarea bisericii „Sfântul Gheorghe Vechi” din București, într-o întrevvedere directă cu șeful statului roman de atunci. A se vedea relatarea la PS CALINIC, Episcopul Argeșului și Muscelului, în „Justin”, postfață la volumul „Patriarhul Justin. Opera integrală. 1. Ierarhia bisericească în epoca apostolică”, Editura Episcopiei Argeșului și Muscelului / Editura Anastasia, Curtea de Argeș / București, 2002, p. 149.

din cursul anului liturgic. Din aceste considerente, nu întâmplător, în „Pastoralele” sale, încă de când era mitropolit la Iași, Patriarhul Justinian pleda astfel pentru Taina Botezului, în fața mulțimilor de creștini veniți să se împărtășească de lumina Învierii:

„[...] prin baia Botezului, și cu puterea lui Dumnezeu, dobândim darul vieții veșnice, al învierii și al așezării noastre în cele cerești, împreună cu Hristos (Efeseni, II, 5-6). Cu darurile Sale cele bogate, în noi sălășluiește Hristos; Trupul nostru este templu al Sfântului Duh. Suntem pnevmatofori, adică purtători de Duh Sfânt”¹⁶ (...) Astfel, după baia Botezului, omul e o făptură nouă; în el trăiește Hristos, cum spune Sfântul Apostol Pavel în Epistola către Galateni „M-am răstignit împreună cu Hristos. De acum nu mai trăiesc eu, ci trăiește în mine Hristos” (Galateni II, 20)¹⁷.

Practic, în cei peste 40 de ani de comunism, cu excepții inerente, familia românească ortodoxă și-a botezat întotdeauna pruncii, sfidând restricțiile și primejdiile la care unii părinți – de exemplu cei cu funcții militare, de partid sau de stat – se expuneau. Pentru a păstra discreția momentului, multe botezuri se săvârșeau în biserici la ceas târziu și cu ușile închise sau, adesea, în casele oamenilor, cu puțini martori (eventual câțiva membri ai familiei, de încredere) și fără a fi înscrise în registrele mitricale ale parohiilor. Acest curaj sfânt al părinților pruncilor născuți în acea perioadă a susținut, în marea masă a populației românești, o legătură reală a familiei românești cu Biserica neamului, cu faptul religios, cu tradițiile creștine. Este încă un argument care poate explica de ce astăzi, în România, se regăsește procentul cel mai mic de atei declarați, din întreaga Europă¹⁸.

16. Mitropolitul Justin MOISESCU al Moldovei și Sucevei, *Pastorală la Nașterea Domnului*, Iași, 1976, p. 9.

17. Mitropolitul Justin MOISESCU al Moldovei și Sucevei, *Pastorală la Învierea Domnului*, Iași, 1958, p. 6.

18. În 2011, în România, 0,19 % dintre cetățenii români se declaraseră atei, conform ec. Sorin NEGRUȚI, *Evoluția structurii confesionale din România, de la 1859 până în prezent*, în *Revista Română de Statistică*, supliment nr. 6 / 2014, p. 35. Potrivit aceleiași surse, în același an 2011, în Cehia s-au declarat atei 34,2% dintre cetățeni, în Ungaria 23%, iar în Bulgaria 11,8 %. Datele sunt confirmate de volumul editat de Secretariatul de Stat pentru Culte, *Statul și cultele religioase*, Editura „Litera”, București (ed. a II-a, revizuită și adăugită), 2018, p. 35.

Într-un plan superior acestei realități stă viața liturgică la care, până în 1989, participau mulți dintre români, depășind blocajul pe care autoritățile timpului, prin diverse instituții de intimidare și reprimare, încercau să îl creeze între om și Biserică. Când Patriarhul vorbea în „Pastoralele” sale despre Sfânta Împărtășanie, arăta de fapt că mulți oameni din popor frecventau sfintele slujbe, aveau duhovnici, se spovedeau; cunoștea foarte bine realitatea vieții poporului pe care îl păstora¹⁹. Textul se adresa multora dintre românii care atunci aveau o minimă viață duhovnicească, dar era și o chemare discretă, către alte suflete dornice de sfințenia și lumina Euharistiei:

„În chip cu totul deosebit, prin Sfânta Taină a Împărtășirii, Biserica dăruiește fiilor ei înșăși sămânța nemuririi – Trupul și Sângele Domnului, peste care moartea nu mai are nicio putere (Ioan VI, 53). De aceea, credincioșii nici să moară nu mai pot, căci sunt la fel cu îngerii și sînt fiii lui Dumnezeu, de vreme ce sînt fiii Învierii (Luca XX, 36)”²⁰.

Câtă speranță dădeau aceste cuvinte, în anii când mii de oameni mureau pentru credință în temnițe, la Canal, în lagăre de exterminare și în alte locuri de tortură! „În Hristos și cu Hristos suntem nemuritori!” Acesta era mesajul Patriarhului, pronunțat solemn, cu mulți martori de față, când? În „veacul morții”:

„În noi locuiește Dumnezeu, ca într-o casă; suntem „teofori”, adică „purători de Dumnezeu”. Astfel, cumpănind și noi, în adâncul cugetelor noastre, toate cele pe care le-a făcut Dumnezeu, prin purtarea Sa de grijă și de toate făpturile Sale, prin lucrarea de mântuire a noastră, de către Domnul nostru Iisus Hristos, și prin revărsarea darurilor Sfântului Duh asupra lumii, găsim deplină îndreptățire cuvintelor acestea, grăite odi-

19. Era, de fapt, unul dintre principiile programatice pe care și le stabilise la începutul slujirii sale ca arhiepiscop, când se exprima astfel: „...ostenind în ogrorul Sfinței noastre Biserici, nu m-am desprins niciodată de realitățile vieții, izolându-mă în atmosfera atât de ispășitoare a cărții, ci mi-am rotit mereu privirile în jurul meu, în mediul de la țară din care am pornit și, mai târziu, în mediul orașelor.” – citat din „Cuvântare rostită la alegerea ca mitropolit al Ardealului”, apud. Mitropolit TEOCTIST ARĂPAȘU, „Popas aniversar”, în vol. „Patriarhul Justin Moisescu, un stâlp neclintit în vremuri potrivnice”, Editura „Basilica”, București, 2019, p. 191.

20. Mitropolitul Justin MOISESCU al Moldovei și Sucevei, *Pastorală la Învierea Domnului*, Iași, 1958, p. 6.

noară de Sfinții Părinți: „Dumnezeu pe pământ a venit și omul la cer s-a suit!”²¹

Cu alte cuvinte, într-un timp de opresiune și într-un spațiu în care românii erau extrem de atent controlați, în Hristos credincioșii puteau trăi în libertate interioară și într-o bucurie de netulburat. Pentru o mare parte a populației, credința era un refugiu de mare siguranță!

1.4. Învierea morților; pomenirea celor adormiți

Este o temă adânc legată de sufletul românului. În nici o parte din lume nu se află o mai mare legătură cu cei adormiți, așa cum este în Ortodoxia românească. Deși timp de opresiune și de conflict doctrinar între filosofia marxistă și învățătura creștină, în toată perioada din 1948 și până în 1989, românii și-au pomenit pe cei adormiți, fără a-i putea nimeni opri să facă aceasta. Cel mai frumos imn al vieții a fost în acea perioadă, și este și astăzi, rugăciunea de pomenire a strămoșilor, a ctitorilor de biserici și mănăstiri și a eroilor neamului.

„Pastoralele” de Paști aveau rolul de a „reanima” legătura tainică și atât de vie cu cei de Dincolo, de a sublinia comuniunea dintre „Biserica triumfătoare” și „Biserica luptătoare”, în care se aflau toți cei ce ascultau mesajul! Toți luptau pentru viață! Pentru viața de aici și pentru cea de Dincolo, fiecare luptă având povara ei și presupunând jertfele ei... Pentru a mări sortii de izbândă și ca toți să înțeleagă scopul, rolul, rostul luptei, Patriarhul scria așa:

„Așa se întâmplă și cu învierea morților. După cum în sămânța bobului de grâu se găsește izvorul vieții lui, potrivit cu rostul lui pe pământ, tot așa și în ființa omenească se află izvorul ei de viață. Dar, acest izvor a fost înnoit, prin mântuire, spre veșnicia veșnică, potrivit chemării omului de către Dumnezeu, pentru a moșteni Împărăția Cerurilor împreună cu Fiul Său. De aceea, învierea morților se face în același fel cu Învierea Mântuitorului”²².

21. Mitropolitul Justin MOISESCU al Moldovei și Sucevei, *Pastorală la Nașterea Domnului*, Iași, 1976, p. 9.

22. Mitropolitul Justin MOISESCU al Moldovei și Sucevei, *Pastorală de Sfintele Paști*, Iași, 1960, p. 7.

Este, practic, o chemare a neamului la Înviere, la un ospăț al vieții de la care „nimeni să nu iasă flămând“, pentru că „masa este plină, vițelul este mult“. Mesajul discret cheamă la viața speranței, la învierea necontenită a credinței, la viul vieții în Hristos, Care este „Viața“ (Ioan XIV, 6) prin excelență și izvorul vieții noastre.

1.5. Preacinstirea Maicii Domnului

După Sfântul Munte Athos – unde mare parte dintre marii noștri voievozi și domnitori sunt ctitori – România este singura zonă din lume, de către toți recunoscută ca fiind sub protecția specială a Maicii Domnului, fiind chiar numită „grădina Maicii Domnului“²³. Această comuniune tainică a neamului nostru se vede din folclorul bogat (doine, balade, povești etc.), prin care Preasfânta a fost mereu invocată, cântată și cinstită; de asemenea, suntem poporul ortodox cu numărul cel mai mare de credincioase și credincioși care poartă numele Ei, căutând să aducă în viața lor străluciri și frumuseți din viața Ei. Patriarhul o preacinstește pe Maica Domnului, în duh de rugăciune, așa:

„Întreaga viață a Maicii Domnului a fost rugăciune, smerenie, sfințenie. Tot ceea ce se poate numi virtute, i-a împodobit fruntea, în cea mai înaltă măsură. Mai aproape de noi decât oricare alt sfânt sau sfântă, Maica Domnului este și Maica noastră. O facem părtașă în bucuriile și necazurile noastre; îi cerem să ne însoțească în rugăciunile noastre, să se roage Fiului ei ca să mijlocească pentru mântuirea noastră la Părintele ceresc. Îi purtăm chipul în inimile noastre, o simțim însoțindu-ne în călătoriile noastre. Totdeauna cu Pruncul Iisus în brațe, ea este nelipsită din locurile statornice de-a lungul vremii, pentru a fi pictată în biserici. O vedem în icoanele din casele credincioșilor. Unele din cele mai frumoase cântări sau imnuri sunt închinare ei. Ca și în domeniul evlaviei, în domeniul unor arte, tot ceea ce a fost realizat mai frumos, mai mișcător și mai înălțător pentru sufletul nostru creștin are strânsă legătură cu Maica Domnului. De aceea, pe bună dreptate se spune că noi, oamenii, am adus ca dar pentru Domnul nostru

23. În 6 mai 1999, cu prilejul venirii sale în România, la coborârea din avion, după ce a sărutat vasul cu pământ românesc (gest simbolic, pe care îl făcea la începutul fiecărei sale vizite), Papa Ioan Paul al II-lea a zis în limba noastră: „Bucură-te, Românie, Grădina Maicii Domnului!”. Memorabilă, respectiva exprimare confirmă această tradiție despre țara noastră, ocrotită de Preasfânta Născătoare de Dumnezeu.

*Iisus Hristos, la sfânta lui naștere, odorul cel mai de preț pe care l-a avut omenirea, pe Prea Curata Fecioară Maria*²⁴.

Adevărat imn demn de un „Theotokarion românesc”, textul ales pentru exemplificare subliniază aspecte practice, legate de prezența Maicii Domnului în viața Bisericii, adică în cultul ortodox – prin care este ales cântată și preacinstită – dar și în viața creștinilor, în casa și familia lor, ca mare ajutoare și intervenientă grabnică în necazuri și ca fierbinte rugătoare și mijlocitoare pentru toți creștinii, la Fiul Ei și Dumnezeu nostru. Nu întâmplător, țara noastră este binecuvântată cu mănăstiri, schituri și biserici, dintre care multe au ca hram praznice ale Maicii Domnului. În aceste sfinte așezăminte, multe ctitorite de voievozii, domnitorii și regii noștri, credincioșii se pot închina la icoane ale Maicii Domnului, dintre care unele sunt recunoscute, în toată lumea creștină, ca „făcătoare de minuni”²⁵. Din aceste motive, încă din adânc de istorie și până în prezent, evlavia poporului către Maica Domnului se manifestă, prin prezența a zeci și sute de mii de pelerini și rugători, la marile hramuri mănăstirești, la zilele de cinstirea a icoanelor²⁶ și la praznice. Nici măcar timpurile potrivnice Bisericii nu au reușit să oprească dragostea pentru „Maica ortodocșilor români”. În legătură cu această realitate, cunoscută de el, Patriarhul Justin scria:

24. Patriarhul Justin MOISESCU, „Pastorală la Nașterea Domnului”, București, 1978, în rev. *Glasul Bisericii*, XXXVII (1977), nr. 9-12, p. 975.

25. Despre acest tezaur iconografic, în teologia românească a scris pentru prima dată Episcopul Melchisedec ȘTEFĂNESCU, *Tratat despre cinstirea și închinarea icoanelor în Biserica ortodoxă Română și despre icoanele făcătoare de minuni din România ortodoxă*, Tipografia Cărților Bisericești, București, 1890, 49 pagini; tot episcopului Melchisedec îi datorăm și prima listă cu „Icoanele făcătoare de minuni cele mai renumite din România” (în opusculul indicat, la pp. 41-43), la care face apel arhim. Ioanichie BĂLAN, în lucrarea sa *Sfintele Icoane făcătoare de minuni din România*, Editura Episcopiei Romanului, 1999.

26. Astfel se explică cum, în ultimii ani, Calendarul bisericesc ortodox românesc, în baza Hotărârilor Sfântului Sinod, s-a îmbogățit – atât de natural! – cu sărbători ale unor vestite icoane ale Maicii Domnului, făcătoare de minuni, din tezaurul nostru spiritual: Cinstirea Sfintei Icoane a Maicii Domnului „Siriaca” de la Mănăstirea Ghighiu (3 mai), Cinstirea Sfintei Icoane a Maicii Domnului „Îndrumătoarea” de la Mănăstirea Neamț (9 iulie), Cinstirea Sfintei Icoane a Maicii Domnului „Prodromița” de la Muntele Athos (12 iulie).

„Rugătoare – cum este zugrăvită în icoanele vechi - călăuzitoare, apărătoare, biruitoare, miluitoare, Maica Domnului, îndeseobi când noi intrăm sub acoperământul ei, se roagă stăruitor pentru noi Domnului nostru Iisus Hristos, ridicând rugăciunile noastre slabe la picioarele tronului ceresc, pentru iertarea păcatelor și potolirea durerilor noastre, pentru îndelunga răbdare și milostivire a lui Dumnezeu față de noi. Sub acoperământul Maicii Domnului, sufletele noastre se luminează, iar cugetele drepte se ridică spre cer; inimile noastre se lărgesc pentru a face loc în ele fraților noștri, pe care se cuvine să-i acoperim și noi cu dragostea, îndurarea și binefacerea noastră față de ei. Prin rugăciunile ei, pacea desăvârșită de care sunt însetate sufletele noastre, se revarsă din cer ca ploaia pe pământul uscat, rodind dreptate, dragoste și fericire în lume²⁷.

1.6. Cinstirea Duminicii, ca „zi a Domnului“

Ca Mitropolit și Patriarh, Justin Moiescu a păstorit în perioada duminicilor transformate în prilejuri de distracție pentru tineret: serate, baluri, proiecții de film. Prin politică de stat, duminicile erau zile de „hărnicie la colectivă“: pentru a nu avea alte programe, tinerii – gimnaziști, liceeni și studenți, pionieri sau uteciști – erau scoși la „practică agricolă“, voluntariat (impus, desigur!) prin care aduceau obolul lor, cu care erau datori țării. Multe dintre fabrici aveau program și duminica, iar instituțiile de producție cu program special (de exemplu combinatele siderurgice) nu conteneau să lucreze. Nu de puține ori, tot duminica se organizau ședințe de partid, care nu erau altceva decât prilejuri de îndoctrinare pentru toți cei „invitați“ (a se citi „obligați“) să participe.

Cu toate acestea, ierarhii povățuiau preoții ca în biserici să se săvârșească Sfânta Liturghie mai de dimineață, ca mai apoi oamenii să își poată îndeplini și cerințele de muncă. Se dădea Cezarului ce era al Cezarului, iar lui Dumnezeu ce este al lui Dumnezeu! În contradicție cu spiritul vremii, care urmărea schimbarea duminicii într-o a șaptea zi „de producție“, Patriarhul Justin amintea de tradiția veche a Bisericii privind cinstirea duminicii ca zi de odihnă și învăța poporul astfel:

27. Mitropolitul Justin MOIESCU al Moldovei și Sucevei, *Pastorală la Nașterea Domnului*, Iași, 1968, p. 8.

„Scriitorii bisericești vechi numeau Duminica «ziua Învierii», «ziua luminii și a vieții, a nemuririi și a tot binelui», «ziua soarelui» și mai ales «ziua domnească» sau «ziua Domnului», de unde și-a luat și numele de «Duminică». «Noi cinstim Duminica pentru Înviere», zicea Sfântul Atanasie cel Mare²⁸.

Prezenta, deci, extrem de clar, caracterul special, de sacralitate, al celei de a șaptea zi a săptămânii. Astfel, la noi cultul duminicii – ca zi sfântă – nu a încetat niciodată, nici chiar în cele mai dificile perioade de dictatură!

**2. Teme misionare delicate,
prezentate cu mult tact pastoral
în „Pimenicele” Patriarhului Justin Moisescu**

Abordez aici, de fapt, câteva teme speciale, prezente în „Pastoralele” justine. Presiunea sistemului asupra Bisericii era uriașă, dar înțelepciunea Patriarhului și puterea lui de a lupta erau, în mod evident, inspirate de Dumnezeu! Exista, într-adevăr, o luptă a sistemului ateu contra credinței, dar iată cum, prin rezistența de necrezut a unui om – Patriarhul Justin – Biserica făcea față acelei presiuni. Uneori însă trebuiau găsite forme de „îmblânzire a fiarei”, pentru ca oamenii – îndeosebi cei credincioși și practicanți, în număr incredibil de mare atunci! – să nu sufere mai mult. Una dintre aceste forme era, de pildă, aprecierea justă a unor fapte istorice ce au adus țării beneficii de necontestat. Nu știm ce va fi fost în inima Patriarhului atunci când trebuia să abordeze o temă precum sublinierea importanței „Zilei Republicii”. Dar a făcut-o! În partea finală a Pastoralii la Nașterea Domnului din 1977, Patriarhul amintea că în 30 decembrie se aniversau 30 de ani de la proclamarea Republicii (30 decembrie 1947). Tema nu putea fi evitată din cel puțin două motive majore. Mai întâi ziua amintea de jertfele a sute de mii de români care muriseră pentru țara lor, în cel de Al Doilea Război Mondial. În al doilea rând, dată fiind prăznuirea la sorocul rotund de 30 de ani, tema fusese predilectă pe tot parcursul anului 1977; era impusă tuturor celor care aveau roluri de seamă în societatea românească a timpului, pentru

28. Patriarhul Justin MOISESCU, „Pastorală la Învierea Domnului”, București, 1980, în rev. *Glasul Bisericii*, XXXIX (1980), nr. 3-5, p. 281.

evenimente științifice, discursuri, texte scrise etc. Cu toate acestea, din mesajul eminent politic pe care îl transmitea ziua respectivă – fatidic de apropiată de 25 decembrie, când creștinii prăznuiesc Crăciunul! – Patriarhul a încercat să scoată tot ce putea fi mai bun: evidenția darul libertății, pe cel al independenței și pe cel al suveranității, obținute în urma participării României, cu jertfe de vieți omenești în număr semnificativ, la cel de Al Doilea Război Mondial. Evidenția și progresul economic pe care îl înregistrase industria și saltul calitativ al vieții sociale, după perioadele de lipsuri și foamete cauzate de război și de crizele care au urmat. De asemenea, îndemna pe toți românii spre „participarea la întărirea climatului moral al societății, învederat neîncetat prin cuvintele și faptele noastre bune, frumoase și drepte”²⁹.

Deși în legătură cu acestea nu ni s-au păstrat mărturiile personale ale Patriarhului, putem doar intui că și de aici îi veneau dificultățile pe care le resimțea în redactarea „Pastoralelor” sale!

Iată câteva teme, asemănătoare:

2.1. Dragostea de țară

Astăzi aceasta este o temă demonetizată aproape complet, întrucât în anii 80 patriotismul făcea parte din sistemul de îndoctrinare cu care aparatul de stat presa asupra minților oamenilor. Forțarea de atunci a sufletului românului, coroborată cu elemente din politicile actuale de disoluție și globalizare, a condus la pierderea simțului apartenenței la o țară, pe care cetățenii trebuie să o iubească, să o apere și să o predea copiilor lor intactă. Patriarhul Justin „despovărează” tema de orice conotație politică și o prezintă din punctul de vedere pe care Biserica îl are dintotdeauna față de stăpânire, care este văzută ca „slujitoarea lui Dumnezeu” (Romani 13, 4). Astfel, el îndemna:

„Comoara credinței noastre strămoșești să o păziți cu toată scumpătatea, iar ca podoabe de mare preț și daruri pline de roade binecuvântate ale poporului nostru să păstrați cu sfințenie: hărnicia voastră în muncă, omenia unuia față de altul și dragostea tuturor de țară”³⁰.

29. Patriarhul Justin MOISESCU, „Pastorală la Nașterea Domnului”, București, 1977, în rev. *Glasul Bisericii*, XXXVI (1977), nr. 10-12, pp. 807-808.

30. Mitropolitul Justin MOISESCU al Moldovei și Sucevei, *Pastorală la Nașterea Domnului*, Iași, 1969, p. 10.

Patriotismul se putea atunci manifesta ca sentiment viu al legăturii românului cu țara lui pentru că, după 1918, românii aveau România Mare. Ea trebuia iubită și apărată, fiind „maica neamului românesc“, după cum o văzuse Eminescu! Și astăzi, de asemenea, România trebuie iubită și apărată! În legătură cu unitatea de cuget, simțire, neam și credință ortodoxă cu care sunt datori românii din toate timpurile față de țara lor, cu prilejul a 60 de ani de la Marea Unire, Patriarhul Justin Moiescu conștientiza pe păstoriții săi astfel:

„Unirea cea Mare nu este un rezultat al întâmplării, al norocului istoric, al unor interese de moment...Unirea noastră este rezultat al unei lupte îndelungi și stăruitoare a poporului nostru pentru păstrarea unității și existenței sale...este un act de dreptate istorică, pe care am impus-o cu voința noastră, cu jertfa noastră, cu puterea noastră. Ca pe orice odor câștigat cu mare preț, datoria noastră este să o păstrăm, să o întărim, să o înfrumusețăm“³¹.

Aici vorbea orfanul ascuns adânc, sub dulama monahală, în inima sa de patriarh; orfanul al cărui tată, învățătorul Ioan, căzuse la datorie în Primul Război Mondial. (Această suferință din copilărie îi păstrase intactă o bunătate copleșitoare, pe care și-o ascundea cu grijă, sub masca severității!³²). Și, despre iubirea de

31. Patriarhul Justin MOISESCU, „Pastorală la Nașterea Domnului“, București, 1978, în rev. *Glasul Bisericii*, XXXVII (1978), nr. 9-12, pp. 978-979.

32. În legătură cu acest detaliu extrem de semnificativ pentru a înțelege „omul cel dinlăuntru“, în cuvântul pe care l-a ținut cu prilejul funeraliilor Patriarhului Justin Moiescu, mitropolitul dr. Antonie PLĂMĂDEALĂ se exprima astfel: „Printre noi, sinodalii, Patriarhul Justin a fost un uriaș frumos și echilibrat. Nu numai la propriu, prin statura lui bine legată și armonios alcătuită, ci și prin întreaga lui statură intelectuală, morală și sentimentală. A fost omul care n-a fost de nimeni, niciodată, bănuț de vreo abatere de la normele unei conduite drepte, demne și morale. Mai degrabă a fost bănuț de rigiditate, deși nu întotdeauna cu dreptate, pentru că masca cu grijă o inimă bună și cu deschidere atentă către problemele fiecăruia“ – apud Gheorghe VASILESCU, „Funeraliile Patriarhului dr. Justin Moiescu“, în rev. *Biserica Ortodoxă Română*, CIV (1986), nr. 7-8, p. 28. Cu același prilej, fericitul întru adormire Patriarh Teoctist ARĂPAȘU, pe atunci Mitropolit al Moldovei și Sucevei adăuga: „Toți cei care au lucrat în apropierea sa, știu cât de bogat în omenie și generozitate a fost sufletul Patriarhului Justin și cât de vibrantă i-a fost inima pentru cei din jur“ – apud Gheorghe VASILESCU, „Funeraliile Patriarhului dr. Justin Moiescu“, în rev. *Biserica Ortodoxă Română*, CIV (1986), nr. 7-8, p. 44.

Țară vorbeau, prin Patriarh, toți eroii neamului și toți făuritorii Unirii!

Trăitori într-un timp al disoluțiilor și dezbinărilor, noi cei de astăzi, pentru a nu deveni apatrizi, trebuie să ne reconsiderăm sentimentele față de țara noastră. Să o iubim real și să o predăm intactă generațiilor de după noi. Astfel, patriotismul nu mai rămâne o temă vetustă, revolută, ci reflectă starea de spirit a unui popor încă viu – chiar și în era globalizării, căruia același ierarh îi adresa un mesaj

Un alt ierarh, episcopul Adrian HRIȚCU avea să îl caracterizeze astfel: „Era demn, integru, maiestuos, impunător, cu o privire pătrunzătoare, fapt pentru care lăsa ușor impresia unui om distant, uneori chiar rece și nereceptiv. În realitate însă el ascundea sensibilitate sufletească, fiind un adânc simțitor a tot ceea ce se întâmpla în jur. Această sensibilitate îl făcea să fie emotiv până la lacrimi” – apud Adrian Nicolae PETCU, „Justin Moiescu, un teolog slujitor în vremuri de furtună”, în „Ziarul Lumina” din 3 octombrie 2010. Iar unul dintre foștii ucenici ai Patriarhului, ÎPS CALINIC, Arhiepiscopul Argeșului și Muscelului, scrie: „Acest om sobru și frământat, străin de satisfacțiile formale pe care le aduce uneori pompa chiriarhală, era un om drept și, totodată, unul care înțelegea neajunsurile și poticnirile naturii umane (...) Iar înțelegerea neputințelor îl făcea să fie blând și iertător”, în „Justin”, post-față la volumul „Patriarhul Justin. Opera integrală. 1. Ierarhia bisericească în epoca apostolică”, Editura Episcopiei Argeșului și Muscelului / Editura Anastasia, Curtea de Argeș / București, 2002, p. 149. În aceeași notă, la pomenirea de 24 de ani de la adormirea Patriarhului Justin Moiescu, Preafericitul Părinte PATRIARH DANIEL, în medalionul intitulat *Patriarhul Justin Moiescu, un stâlp neclintit în vremuri potrivnice*, îi creiona astfel câteva dintre liniile caracteriale: „Părintele Patriarh Justin rămâne în memorie noastră ca fiind un om echilibrat, un teolog erudit și un păstor înțelept, prin fidelitatea sa față de tradiția ortodoxă, patristică, prin temeinica sa pregătire academică, prin sobrietatea sa în relațiile umane, însă și prin bunătatea și dărnicia sa părintească, exprimate adesea discret, dar eficient”, în vol. omonim, Editura „Basilica”, București, 2019, p. 8. Vezi, la aceste sublinieri, și articolul pr. Dumitru SOARE, „Patriarhul Justin, părinte iubitor și drept”, în rev. „Mitropolia Olteniei”, XXXII (1980), nr. 3-6, pp. 366-369, cât și pe cel al pr. Mircea Păcurariu, „Gânduri despre Patriarhul Justin Moiescu”, în volumul „Patriarhul Justin. Opera integrală. 5. Dosoftei Mitropolitul și alte scrieri”, Editura Episcopiei Argeșului și Muscelului / Editura Anastasia, Curtea de Argeș / București, 2003, pp. 7-14, material preluat și în volumul „Biserică. Misiune. Slujire” (19), Editura Arhiepiscopiei Dunării de Jos, Galați, 2019, pp. 225-229. Alte relatări inedite despre Patriarhul Justin, la ÎPS CALINIC, Arhiepiscopul Argeșului și Muscelului, în „Toată vremea-și are vreme”, Editura Arhiepiscopiei Argeșului și Muscelului, Curtea de Argeș, ediția a II-a – 2013, vol. II (1971-1985) și vol. III (1985-1990).

valabil atunci, astăzi, și „mâine”: „În întreaga obște românească, la fel ca în Împărăția lui Dumnezeu, să domnească «dreptatea, pacea și bucuria Sfântului Duh»“ (Romani XIV, 17).³³

2.2. Pacea din și dintre oameni

Tema păcii din și dintre oameni este, de asemenea, încă din vechime, prețuită și prezentă în Biserică. La sfintele slujbe, preoții și poporul se roagă Domnului „cu pace”, iar ieșirea creștinilor din biserică spre lume se face „în pace”; în Biserică, la Liturghie, omul se împăciuieste, se umple de pace și poate relaționa în pace cu semenii săi. Izvorul păcii, Mântuitorul Hristos, Care este numit de profeți „Domnul păcii” și Care aduce în lume „*Evanghelia păcii*” (Efeseni VI, 15) dăruiește omului această stare înaltă de așezare sufletească interioară, deodată cu Nașterea Sa:

„Nașterea Domnului este învăluită în nimbul păcii desăvârșite; cerul și pământul își deschid brațele larg, mergând unul în întâmpinarea celuilalt, iar credincioșii, trecând peste zidul despărțirii lor, își unesc glasurile, preamărind pe același Dumnezeu, care a binevoit ca Fiul Său ... să Se înfățișeze pentru noi ca înfăptuire a păcii desăvârșite”³⁴.

Darul păcii nu poate fi zăgăzuit, întrucât pacea interioară din om se reflectă în relațiile interumane din Biserică: pacea din oameni devine pacea dintre oameni, având puterea de a schimba lumea:

„Noi nu restrângem însă pacea în hotarele gândirii sau viețuirii noastre creștine. După cuvântul Apostolului Pavel, noi suntem datori să trăim «în pace cu toți oamenii» (Romani, XII, 18) și să întindem mâini frățești tuturor oamenilor, «spre tot lucrul bun» (Tit III, 1)”³⁵.

33. Patriarhul Justin MOISESCU, *Pastorală la Nașterea Domnului*, București, 1979, p. 10. Pe aceeași temă a dragostei de țară și pe alte teme sociale citează din „Pastoralele” Patriarhului Justin (pentru Crăciun și Paști, din anii 1957, 1958, 1959, 1963, 1964, 1966, 1967, 1968, 1969, 1973, 1974, 1976, 1978, 1979), pr. Ilie BRĂTEAN, în studiul „Activitatea Patriarhului Justin, închinată pastorației”, în rev. *Mitropolia Olteniei*, XXXII (1980), nr. 3-6, pp. 342-357.

34. Mitropolitul Justin al Moldovei și Sucevei, *Pastorală la Nașterea Domnului*, Iași, 1972, p. 8.

35. Patriarhul Justin MOISESCU, *Pastorală la Nașterea Domnului*, București, 1984, pp. 8-9. Citări scurte din „Pastoralele” justine, pe tema „păcii”, la episcop ADRIAN BOTOȘĂNEANUL, „Metode pastorale în concepția și lucrarea Patriarhului Justin”, în vol.

2.3. Pacea pe glob și în Europa

Temă de mare responsabilitate! Perioada anilor 60-70 era încă bântuită de strigoiul războiului mondial ce se încheiase nu demult; ba, deja se iscaseră conflicte mari în alte zone din lume. Pentru a încopcia tema păcii sociale, europene și globale, în marea temă biblică a păcii, folosește imaginile profetice de la Isaia II, 4 – „popoarele vor face săbiile lor fiare de plug și lăncile lor seceri” sau de la Iezechiile XXXIX, 9 – „locuitorii cetății care vor arde armele, arcurile, săgețile, lăncile, sulile”³⁶. În cuvântul său pastoral, Patriarhul Justin cerea: „la apărarea păcii în întreaga lume să ne fie gândul pururi... Asigurarea păcii în Europa este nu numai cheazășie a păcii pe toată fața pământului, dar și temei al propășirii popoarelor”³⁷.

Scriind așa, dar asumându-și conștient și posibile opinii negative, Patriarhul știa că zăgăzuieste mult din răul pe care deținătorii puterii de atunci îl puteau face Bisericii, care deja dăduse mii de martiri pentru credință, în perioada 1958-1968. În condiții „speciale”, el, Patriarhul încerca, hristic, să echilibreze talerul destinului poporului pe care îl păstorea! Astfel, în timpul patriarhatului său, pierderile au fost, pe cât posibil, minimalizate.

„Patriarhul Justin Moisescu, un stâlp neclintit în vremuri potrivnice”, Editura „Basilica”, București, 2019, pp. 200-201.

36. Patriarhul Justin MOISESCU, „Pastorală la Nașterea Domnului”, București, 1984, în rev. *Glasul Bisericii*, XLIII (1984), nr. 10-12, p. 690-691.

37. Patriarhul Justin MOISESCU, „Pastorală la Învierea Domnului”, București, 1978, în rev. *Glasul Bisericii*, XXXVII (1978), nr. 5-6, p. 442. O pledoarie puternică pentru pacea în lume, în „Pastorală la Nașterea Domnului”, București, 1981 – rev. *Glasul Bisericii*, XL (1981), nr. 11-12, pp. 996-998. În legătură cu această temă a timpului optzecist, prezintă și în „Pastoralele” Patriarhului Justin, a se vedea studiul mitropolitului NESTOR VORNICESCU, „Patriarhul Justin, vestitor și apărător al păcii”, în rev. *Mitropolia Olteniei*, XXXII (1980), nr. 3-6, pp. 265-281; studiul citează, generos, din „Pastoralele” de Crăciun ale mitropolitului/Patriarhului Justin, pentru anii 1959, 1960, 1961, 1962, 1964, 1965, 1967, 1972, 1974, 1977, 1978 cât și din cele pascale, pentru anii 1958, 1959, 1960, 1961, 1962, 1963, 1964, 1965, 1968, 1975, 1976, 1979.

3. *Aprecieri finale și concluzii*

1. În concluzie, se poate aprecia că „Pastoralele” justine³⁸ au fost modalități prin care, în timpuri grele, Biserica noastră a putut continua lucrarea sa de predare, către popor, a învățaturii de credință. Această cateheză uriașă se făcea la nivelul maselor de oameni la care Biserica, în acel timp, cu nici un alt prilej nu avea acces! Iar pentru a fi explicit, Patriarhul Justinian, ca dascăl de teologie, apelează la forme sensibile de exprimare a unor adevăruri teologice mai greu de înțeles. Folosind textul de la Filipeni II, 6-8, iată cum explică taina kenoziei:

„Dumnezeu fiind, Domnul nostru Iisus Hristos este pururi înveșmântat în mărirea Sa dumnezeiască; toate viziunile înțelepciunii și ale cunoștinței în El sunt ascunse; atotpuernic, sfânt veșnic, El de-a dreapta Tatălui în cer șade. Dar... S-a golit Mântuitorul nu numai de mărirea Sa dumnezeiască, dar și de demnitatea Sa omenească, arătându-Se ca un rob, om lipsit de drepturi sau de bunuri, supus, sărac... dacă pentru noi a sărăcit, pentru Sine El a rămas bogat; dacă a venit pe pământ, El n-a părăsit cerul; dacă S-a făcut om, Dumnezeu fiind, a rămas Dumnezeu”³⁹.

Sau, în aceeași dorință de a fi înțeles când prezenta măreția praznicului Învierii Domnului, el numește ziua pascală „crăiasa zilelor”⁴⁰. Adevărul Învierii Domnului este magistral dovedit prin folosirea argumentelor vechi și nou-testamentare, în „Pastorală la Învierea Domnului” din anul 1979 sau la cele din 1980, 1983, 1985 și 1986. Sunt citate texte și locuri scripturistice, care arată pe profesorul renumit din el, ce știa atât conținutul biblic, cât și modul apologetic de pledoarie, în susținerea argumentației sale. Folosește și argumente ale Sfintei Tradiții, îndeosebi din iconografie, pentru a susține unele afirmații teologice:

„În vechile cărți de slujbă s-a păstrat știrea că întâia ființă căreia i S-a arătat Mântuitorul, după Înviere, a fost Preacurata Sa Maică. Într-o cân-

38. Pentru o privire completă asupra acestei problematice, cercetarea ar putea fi extinsă și asupra „Pastoralelor” celorlalți ierarhi ai timpului, care au urmat pilda întâistătorului lor.

39. Patriarhul Justin MOISESCU, „Pastorală la Nașterea Domnului”, București, 1981, în rev. *Glasul Bisericii*, XL (1981), nr. 11-12, pp. 992-993.

40. Patriarhul Justin MOISESCU, „Pastorală la Învierea Domnului”, București, 1980, în rev. *Glasul Bisericii*, XXXIX (1980), nr. 3-5, p. 282.

tare de demult se spune...: „Dacă ai văzut, Fecioară, pe Hristos cu totul strălucit, fără asemănare în frumusețe, ca un Mire ieșind cu trupul din cămara gropii, te-ai umplut de bucurie“⁴¹.

2. În „Pastoralele“ sale evocă momente de mare însemnătate din istoria neamului românesc, precum cele amintite mai sus sau precum 65 de ani de la făurirea statului național unitar român prin Marea Unire din 1918⁴² sau 2050 de ani de la întemeierea primului stat dac centralizat, sub sceptrul lui Burebista⁴³. Le prezintă sintetic și corect, arătând și rolul Bisericii în toate aceste momente de maximă însemnătate din istoria noastră.

3. În al treilea rând, trebuie subliniat rolul discret pe care l-au jucat aceste texte pastorale. Ele fac parte din marea „strategie de supraviețuire“ a Ortodoxiei românești în vremuri de restriște, program inițiat de Patriarhul Justinian Marina, într-un anumit context istoric și socio-politic și continuat de Patriarhul Justin Moiescu, în condiții la fel de protivnice. Tema „libertății“, tema „dreptății“ sau tema „păcii“ purtau în ele și transmiteau poporului un puternic mesaj de speranță de vremuri mai bune, în care libertatea, dreptatea și pacea sufletului să fie realități vii, pentru toți românii.

4. Într-un cuvânt, textele „Pastoralelor“ relevă pe ierarhul jertfelic, păstorul iscusit, profesorul luminat și românul patriot care a fost fericitul întru adormire și neuitatul întru pomenire Patriarhul Justin Moiescu.

41. Patriarhul Justin MOIESCU, „Pastorală la Învierea Domnului“, București, 1981, în rev. *Glasul Bisericii*, XL (1981), nr. 3-5, p. 265. Temă reluată și în *Pastorală la Învierea Domnului*, București, 1984, în rev. „*Glasul Bisericii*“, XLIII (1984), nr. 3-4, p. 155 și în *Pastorală la Învierea Domnului*, București, 1986, în rev. „*Glasul Bisericii*“, XLV (1986), nr. 3, p. 2.

42. Patriarhul Justin MOIESCU, „Pastorală la Nașterea Domnului, București, 1978, în rev. *Glasul Bisericii*, XXXVII (1978), nr. 9-12, pp. 977-978, respectiv „Pastorală la Nașterea Domnului“, București, 1983, în rev. *Glasul Bisericii*, XLII (1983), nr. 9-12, p. 423.

43. Patriarhul Justin MOIESCU, „Pastorală la Învierea Domnului“, București, 1980, în rev. *Glasul Bisericii*, XXXIX (1980), nr. 3-5, p. 293.